

VIRÁGOS MÁRTA

tudományos főmunkatárs
Debreceni Egyetem, Informatikai Kar
viragos.marta@inf.unideb.hu

HANKISS JÁNOS IRODALOMPROFESSZOR, A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYEGYETEM 1944–45. TANÉVI RECTOR MAGNIFICUSA

Hankiss János professzor életművének nem csak terjedelme, hanem kivételes változatossága is lenyűgöző. Megfér benne a francia és a magyar irodalom kutatása a megújuló francia komparatiztika szellemében, de a két világháború között oly sok vitát kiváltó nemzetkép problematikája is. A Debreceni Szemle és a Debreceni Nyári Egyetem egyik alapítója, a Bölcsészettudományi Kar dékánja és az 1944/45-ös tanévben a Debreceni Egyetem rektora. Hankiss János olyan professzor volt, akit nem elégitett ki az oktatás maga, érdeklődése ennél jóval szélesebb körű volt és szívesen kalandozott el a kultúra egyéb területeire is, mint a zene vagy az írás és a szó legnemesebb értelmében a népművelés.

Kulcsszavak: egyetemtörténet, m. kir. Tisza István Tudományegyetem, rector magnificus, Hankiss János, Debreceni Szemle, Debreceni Nyári Egyetem, kultúrdiplomata

JÁNOS HANKISS, PROFESSOR OF LITERATURE, RECTOR MAGNIFICUS OF THE TISZA ISTVÁN HUNGARIAN ROYAL UNIVERSITY OF DEBRECEN DURING THE ACADEMIC YEAR 1944/45. He started his academic career at the University of Debrecen in 1920. In the distinguished community of his peers who taught at our university between the two world wars, János Hankiss undoubtedly belonged to the top professionals. If a university's academic rank is determined not only by its local or national prestige but also by its international recognition and appreciation, then in this latter frame of reference it was perhaps Professor Hankiss who did most to put Debrecen on the map for Europe and beyond. Indeed, he would share his knowledge not only within the confines of the University: he was a popularizer of scholarship and of the literary culture who was ready to move beyond the narrow limits of his immediate professional field and to address a larger audience. Besides, his name is also associated with the still extant quarterly periodical Debreceni Szemle [Debrecen Review] and Debrecen University's International Summer School.

Keywords: university history, rector magnificus, István Tisza University of Debrecen, István Hankiss, International Summer School of Debrecen, cultural diplomacy



Beérkezett: 2020. 05. 15.
Közlésre elfogadva: 2020. 08. 15.
Copyright GERUNDIUM

Hankiss János életműve hatalmas, amint azt az egyetemi könyvtár bibliográfiai sorozatában a professzor munkásságát bemutató Szénássyné Ludányi Valéria szerkesztette, közel hétszáz tételes bibliográfia mutatja. De nemcsak az életmű terjedelme, hanem kivételes változatossága is lenyűgöző. Megfér benne a francia és a magyar irodalom kutatása a megújuló francia komparatiztika szellemében, de a két világháború között oly sok vitát kiváltó nemzetkép problematikája is. Hankiss János olyan professzor volt, akit nem elégített ki az oktatás maga, érdeklődése ennél jóval szélesebb körű volt és szívesen kalandozott el a kultúra egyéb területeire is, mint a zene vagy az írás és a szó legnemesebb értelmében a népművelés.

Út a professzorságig



Hankiss János Budapesten született 1893. szeptember 21-én. Édesapja Dr. Hankiss János fővámigazgató, édesanyja Gebhardt Antónia. Korán elhalt bátyja után szülei második gyermekeként született. A család igényes szellemi légkörében és a polgári jólét keretei között szép tanulmányi eredményeket felmutató gimnáziumi évek után a budapesti Tudományegyetem német–francia szakán, az Eötvös Collégium tagjaként folytatta tanulmányait. Genfi és párisi ösztöndíjas évek után 1915-ben doktori címet és középiskolai tanári oklevelet szerzett. Pályáját helyettes tanárként az egri Állami Főreál iskolában kezdte.¹ 1916-ban a Vallás- és Közoktatási Minisztérium² kinevezi francia és egyben német lektornak a debreceni egyetem francia tanszékére.³ Hankiss mint lektor kezdőknek a *Beszéd és nyelvgyakorlatok*, haladóknak a *Tudományos és szépprózai olvasmányok* tárgyat tanította heti 3-3 órában. Hankiss személyében egy fiatal, energikus szervező került a debreceni egyetemre, aki irodalomtörténeti dolgozataival már hírnevet szerzett. „A francia irodalomtörténet a XVIII. században” tárgykörből 1919 áprilisában a Bölcsészettudományi Kar habilitálta, és magántanár lett. Hankisst ezután a Külügyminisztérium Tudományos Főosztályára, a Békeszerződést Előkészítő irodába rendelték be, ő fordította franciára a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos magyar javaslatokat és ellenérveket. Miután 1920 őszén visszatért Debrecenbe, teljes óraszámában látta el a francia oktatást. Harmincévesen már nyilvános rendkívüli

¹ Életrajzát többen összefoglalták: KOROMPAI Gáborné. „Hankiss János.” Hajdú-Bihar Megyei Pedagógus Arcképcsarnok. 2004. 86–89. old.; MUDRÁK József. „Román Philológiai Szeminárium – Francia Intézet.” *Debreceni Szemle* (2007/2): 235–239.

² VKM.2977/1916. IV. sz. alatt.

³ A tanszék sokáig Román Philológiai Szeminárium volt, csak amikor önállóvá vált az Olasz Tanszék, kezdték el a kettős elnevezést használni.

tanár, 1923-ban a Francia Tanszék egyetemi tanárává nevezte ki a Kormányzó, majd 1929-ben nyilvános rendes tanár lett. Az egyetem egyik legfiatalabb professzora lett, aki rövid idő alatt otthonra talált Debrecenben. 1927-ben Milleker Rezső földrajz professzorral megalapították a debreceni Nyári Egyetemet, ami azóta is évről évre sikeresen működik. A Debreceni Szemle 1936-os számában jelent meg egy összefoglaló Hankiss János tollából „A Nyári Egyetem tíz éve” címmel. Ebből idézünk egy összefoglalót:

„Mindazok elé, akik Európa civilizációját bármely vonatkozásban vizsgálják, mind a mai napig áthághatatlan akadályként tornyosul az a körülmény, hogy a nemzetek lélekszáma vagy hatalma nem áll pontos arányban jelentőségükkel az európai együttesben. Úgynevezett »kis« nemzetekről sokszor kiderül, hogy voltaképpen »nagyok«... Ma már nyilvánvaló, hogy nem lehet megírni az egyetemes irodalom történetét vagy Európa és Amerika szellemtörténetét úgy, hogy a »nagy« nemzetek alaposabban tárgyalt szereplése köré itt-ott beállítjuk valamely »kis« nemzet egy-egy elszigetelt nagy tényét... Ebből a felismerésből indultak ki a világháború után azok a tervezgetések, amelyek a kultúrában jelentős szerepet játszott »kis« nemzetek megismertetését tűzték ki feladatul... 1927 tavaszán a debreceni egyetem három professzora: Milleker Rezső, Tankó Béla és Hankiss János azt a kérdést vetik fel baráti megbeszéléseiken, nem lehetne-e a nyugati szünidei tanfolyamok gondolatát összekötni a fent vázolt célokkal, azaz: nem volna-e tanácsos a nyári tanfolyamok ismert és sokszor élvezett vonzóerejét valamely formában Magyarország megismertetésére s az európai nemzetek ifúságát összeforrasztó, kulturális közeledésre felhasználni... A Nyári Egyetem presztízsének egyik legfőbb alkotója az a vélemény, hogy ott nagyon jól érzi magát az ember, mert ott leomlanak az ellentétek, ott mindenki tagja egy nagy családnak. Amikor 1927-ben az első 25 hallgató megjelent, hogy maga is részt vegyen a kísérletben, ez a családias szellem magától értetődő volt. De a Nyári Egyetem szerencséje, hogy tíz év alatt, nagytömegű hallgatóval is meg tudta tartani ugyan- ezt a kapcsolatot s hogy a család nagyobb lett, de nem vált tömeggé.”⁴

A Nyári Egyetem megszervezése, széleskörű publikációs tevékenysége és sok-sok külföldi útja mellett az egyetemi oktatás magas színvonalának biztosítását szívügyének tekintette. Az 1929–30-as tanévben a Bölcsészettudományi Kar dékánja, majd három rákövetkező tanévben Milleker Rezső dékán mellett prodékán volt. 1943 áprilisában a Kállay Miklós által vezetett kormányban Szinyei Merse Jenő miniszter mellett a vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium politikai államtitkára lett. A kinevezésnél valószínűleg azért esett a debreceni professzorra a választás, mert Hankiss nem németbarát, hanem a nyugati orientáció híve volt. Intézkedései köre a nemzetközi kulturális kapcsolatok és a népművelés területére terjedt ki, ekkor szervezte meg a Népművelési Kutató Intézetet is Az 1944-ben megjelent „A népműveléskutatás tudományos feladatai” tanulmányában

⁴ HANKISS JÁNOS. „A Nyári Egyetem első tíz éve (1927–1936)” (Debrecen: Városi Nyomda, 1937).



Dr. Hankiss János egyetemi ny. r. tanár, kultuszállamtitkár, a Nyári Egyetem v. igazgatója előadás közben az egyetem zsűfoldsig megtelt aulájában

foglalja össze a népműveléssel kapcsolatos fontos nézeteit és fekteti le módszertanát. Ehhez a tevékenységéhez kapcsolódik az „*Iskolán kívüli Népművelés*” című folyóirat létrehozása és szerkesztése. A háborús viszonyok nem sok esélyt adtak reformtervei megvalósítására. Államtitkári hivatalát a német megszállásig töltötte be.⁵ Mint államtitkár Hankiss képviselte a minisztert 1943 októberében azon a tanévnyitó ünnepségen, amelyen a szélsőjobboldali Haendel Vilmos jogászprofesszor – prorektorként – beszédében a náciizmus fokozottabb kiszolgálását sürgette.

A rektori év⁶

Az 1944/45-ös háborús tanévről rektori beszámoló nem készült, illetve nincs irattári nyoma. Így ennek az „évkönyvnek” nagy fontosságú, gyakran használt része a négy tudománykar dékán-helyetteseinek beszámoló jelentése a front átvonulásáról, illetve az oktatás újra-kezdéséről, annak nehézségeiről. Legrészletesebb Szentpéteri Kun Bélának, a Jog- és államtudományi kar dékán-helyettesének a beszámolója.

⁵ KOROMPAINÉ, „Hankiss János”, 86–89.

⁶ Kéziratok formában vannak, de az 1942/43-as és az 1943/44-es tanévek évkönyvének anyaga teljesnek, szinte nyomdakésznek mondható, az 1944/45-ös háborús tanév és az 1945/46-os és 1946/47-es tanéveké azonban hiányos, kezdetleges; látszik, hogy a munka még korai fázisban abbamaradt. A további évek évkönyveinek kéziratai már nem készültek el vagy legalábbis nem tudunk róluk.

Magyarország megszállását követően a bevonuló német csapatok előbb az internátusokat (diákszállókat) foglalták le, majd 1944. május 30-án bejelentették igényüket a főépületre vagy a tanári villákra. Az egyetem a főépületet bocsátotta rendelkezésre, így az egyetem több hivatala is visszaköltözött a Református Kollégiumba. A rektori leiratban a következők álltak:

„...a német birodalmi hadsereg 1944 március 30-án az Egyetem központi épületének földszinti, I., II., és III. emeleti helyiségeinek legnagyobb részét saját céljaira foglalta le. Az Egyetem rendelkezésére így ez idő szerint ezen emeleteken csak néhány szemináriumi helyiség, valamint az alagsor, a IV. emelet és a földszint egy része áll.”⁷

A rendkívüli helyzet miatt az 1943/44-es tanév befejezését előbbre hozták és az ünnepélyes tanévzáró is elmaradt.

Államtitkári tisztségéről a német bevonulás miatti tiltakozásként mondott le, de a lemondás politikai okait hivatalosan elfedte az, hogy 1944. május 22-én az egyetem tanácsa az 1944–45-ös tanévre rektorrrá választotta.⁸ Hankiss rektorsága a II. világháború legzavarosabb időszakára esett, amikor az ország hadszíntérré vált, az oktatás pedig szünetelt.

A minisztérium rendelete alapján szeptember 17-én – két bombatámadás között – megtartották a tanévnyitót és megkezdték az oktatást. Megfelelő helyiségek hiánya, a nem debreceni lakos professzorok megoldhatatlan utazási nehézségei és a gyér számú hallgatóság miatt október 5-én az egyetemi tanács az előadások ideiglenes szüneteltetését határozta el. Szentpéteri Kun Béla, a Jogi Kar dékánja így jellemezte a helyzetet: „Nagy nehézséget okozott a helyiség kérdése is. A megszállás idején ezernél több ember lakott benn az egyetem központi épületében, leginkább az alagsori helyiségekben összezsúfolódva, ezek számára népkonyhaszerűen főztek is ott.”⁹ A Bölcsészettudományi Kar dékánjának jelentésében az olvasható, hogy 1944 őszén az Egyetem környékén sétálva tartottak órákat, míg az időjárás és a harci események azt is lehetetlenné tették. Miután 1944 októberének elején a minisztériummal megszakadt a kapcsolat, Hankiss Budapestre utazott megbeszélésre és további utasításokért, de visszatérni már nem tudott a hadi helyzet alakulása miatt.¹⁰ Szintén a fővárosba menekült több professzor is családjával együtt, részben a szovjetek elől, részben a jobb megélhetés reményében. Budapesten a menekült professzorok néhány tanácsülést és szigorlatot tartottak. A szovjet csapatok

⁷ 2049/1943–44. etsz. DEENK Irattár

⁸ 1944. május 22-én du. 6 órakor a Református Kollégium kis tanácstermében történt a választás, amelyen először Szabó Dezső történelemprofesszort választották meg, de ő nem fogadta el. Forrás: HBmL. VIII.1/b.86.d.2402/1943-44.etsz.RH.

⁹ SZENTPÉTERI KUN Béla, „Jog-és Államtudományi Kar dékánjának jelentése az 1944/45-ös tanévről.” *Évkönyv a m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1944/45-ös tanévről*. Debrecen, 1945. Kéziratban. DEENK Kézirattár, Ms.7/5.

¹⁰ MUDRÁK, „Román Philológiai Szeminárium...” 235–239.

debreceni bevonulása után hozzá lehetett kezdeni az egyetem újjászervezéséhez. A távol lévő Hankiss rektor feladatait Bodnár János prorektor látta el, mint rektor-helyettes.¹¹ 1945 májusában a Budapestről megérkező Hankiss rektort a Debrecenből való eltávovozása miatt megindított fegyelmi vizsgálat vezető állásra alkalmatlannak mondta ki, amire válaszul Hankiss lemondott a rektorságról. Az Egyetemi Tanács X. rendkívüli üléséről készült jegyzőkönyvben a következőket rögzítették:

„...nem állapítható meg az, hogy dr. Hankiss János rector a professorokat távozásra rábeszélte volna, de kétségtelen, hogy nem tartotta vissza a professzorokat az eltávovozástól, amit pedig tőle, mint az egyetem vezetőjétől el kellett várni. Ezzel a magatartásával dr. Hankiss János nem bizonyult elég erősnek arra, hogy az egyetem vezető pozícióját betöltse, de fegyelmi vétséget ez alapon megállapítani nem lehet.”¹²

Szakirodalmi tevékenysége

Hankiss János munkássága számos fontos szalon fut: kétségtelenül az irodalom áll a középpontban, de sok érdeklődési területtel: a francia irodalom története, annak bemutatása Magyarországon; a magyar irodalom történetének sajátos szempont szerinti kutatása és annak hatékony szóbeli és írásbeli bemutatása a nagyvilág számára; az irodalom elméletének, összehasonlításának és pszichológiájának kérdései. A magyar irodalom külföldi bemutatása kiegészül a nemzetkép kutatásával. Fontos helyet foglal el a nyelvtanítás kérdése: a francia nyelv tanítása magyarok számára, illetve a magyar nyelv tanítása külföldiek számára, az ehhez szükséges nyelvkönyvek szótárak és irodalmi szövegek megalkotásával. Ebbe a tevékenységbe illeszkedik be a tudatosan vállalt nemzetpropaganda, illetve kultúrdiplomácia. Életének utolsó éveiben fordult a zenetörténet, főleg az opera irányába, kiegészítve ezt a dalszövegek fordításával, s új elemként megjelenik a bábjáték. A bibliográfián kívül a kéziratok hagyatéka tanúskodik róla, hogy Hankiss János művelte is a szépirodalmat is.¹³

Ha egyetlen mondatba, egyetlen megállapításba kellene foglalnunk Hankiss János gazdag és sokfelé ágazó életművét, azt kellene mondanunk, hogy egész alkotó élete folyamán egy emberközpontú irodalomfilozófia kidolgozásán fáradozott. Ennek az alapjait dolgozta ki elméleti műveiben, amelyeket az „irodalomszemlélet” címszava alá

¹¹ OROSZ János és ifj. BARTA János, szerk. *A Debreceni Egyetem története* (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012), 101–103.

¹² Egyetem Tanácsi Jegyzőkönyvek 1944/45. tanév, X. rendkívüli ülés, 1945. máj. 5. 125.p. HBmL. XXVI. 1/a. 1.k.

¹³ SZÉPE György, „Hankiss János, a diplomata professzor” in GORILOVICS Tivadar, szerk., *Hankiss János redivivus: Hankiss János Tudományos Ülésszak. Debrecen, 1993. szeptember 17–18.* (Debrecen: KLTE Francia Tanszék, 1995) 27–41.

foglalt, ennek nemzeti vetületét mutatta be a magyar irodalom európai helyét és helyzetét vizsgáló műveiben. Hankiss János irodalomelméleti írásai méltán illeszkednek abba a hazai sorba, amelyet Tolnai Vilmos 1922-ben megjelent munkája, a *Bevezetés az irodalomtudományba*, és Thienemann Tivadar könyve, az 1931-ben megjelent *Irodalomtörténeti alapfogalmak* képez.¹⁴ Ezek a gondolatok magyar nyelven részlettanulmányokban és az *Irodalomszemlélet* két füzetében fogalmazódtak meg. Hankiss nem tartozott az elvont gondolkodók közé: gondolatmenetei és tézisei világosak, racionálisak. Számára az irodalmi érték elsősorban esztétikai érték: ezért különböztet meg élesen esztétikailag magas színvonalú és művészileg alacsony fokú, könnyed vagy éppen csak szórakoztató irodalmat. De az esztétikai érték mellé felsorakoztatja az erkölcsi, hasznossági, sőt a társadalmi értéket is. A *Debreceni Szemlében* közölt tanulmányaiiban különösen a valóságyszerűség, a lélekelemzés és jellemalkotás problémái érdekelték (*Irodalom és Élet, A jellemrajz problémái, Emberismeret és irodalom, A beleélés*). Irodalomszemléletében rendkívül nagy jelentőséget tulajdonít a szubjektív tényezőknek. Így hangsúlyozza például a beleélés jelentőségét, a transzpozícióban alapvető emberi szükséglet kielégítését. Az irodalmi alkotás értékét az alkotásból áradó dinamikában, menél több szellemi hatású energia keltésében jelöli meg, a műfajok és irodalmi áramlatok jellemzését viszont a jelen és múlt emberének a csodához való viszonyán keresztül véli megközelíthetőnek. Irodalomszemléletében, irodalomelméletében kiemelkedő helyet foglal el általában a hangulati tényezők értékelése. A művészi szerkesztés értelmi jellegének hangsúlyozását összekapcsolta a megézés és ösztön jelentőségének hangsúlyozott kiemelésével. Hankiss Jánost az irodalmi sors kutatása mellett szenvedélyesen érdekelte az olvasó szerepe is az irodalmi mű befogadásában.¹⁵

A Debreceni Szemlében 1931-ben megjelent

„Irodalom és élet” című írásában a következőket fogalmazza meg: Ha az irodalmat nem akarjuk játéknak, szórakozásnak vagy lelki fényűzésnek bélyegeztetni, legelőször azzal a régi előítélettel kell leszámolnunk, hogy az irodalom, ez a kifejező művészet határozottan különbözik és megkülönböztethető a „valóságtól”, amelyet „utánoz” (...). A megélt vagy megfigyelt élet szerephez juthat az irodalomban, viszont nem lehet elképzelni az élet megélését és megfigyelését az irodalom közbejötté nélkül.”

Hankiss János irodalomelméleti és nagyszámú népszerűsítő irodalom-és művelődéstörténeti munkája mellett számos – nagy filológiai felkészültséget mutató elemző jellegű tanulmányt írt részben a francia irodalom, részben a francia-magyar irodalmi

¹⁴ Hankiss János legjelentősebb irodalomelméleti művei francia nyelven jelentek meg. Jean HANKISS, *Défense et illustration de la littérature* (Paris: Édition du Sagittaire, 1936), amely elnyerte a francia Akadémia koszorúját. A második Braziliában jelent meg: Jean HANKISS, *La littérature et la vie: problématique de la création littéraire* (Sao Paulo: Universidade de São Paulo, 1951).

¹⁵ 1922-ben jelent meg „*Petőfi et les poètes français*” című tanulmánya a *Revue de Littérature Comparée* 2 (1922): 386–395., ami az első cikk az összehasonlító irodalomtudományi közlemények sorában.

kapcsolatok tárgyköréből. Munkái hatalmas tömegéből ki kell emelnünk pályafutásának kezdetén írt „*Diderot mint realista elbeszélő*” című bölcsészdoktori értekezését, amelyet 22 évesen 1915-ben publikált Budapesten. Más kisebb, de elmélyült tanulmányait is érdemes nevesíteni: „*Les sources, les sujets et les caracteres dans les comédies de Destouches*”, „*Petőfi és a francia költők*”, „*Jókai et la France*”.

Vajtho László a „*Lumiere de Hongrie*” kötet megjelenése alkalmából nagyon szépen összegzi Hankiss munkásságának dualizmusát:

„...egyfelől mint tudós, részletkutatásokat végez, másfelől összegez, népszerűsít... Közelebb akarja hozni az irodalmat az élethez, az »ismeretlen olvasó« jogait is törvénybe szeretné iktatni, mert társszerzőnek érzi az alkotó mellett... Akár »Magyar Fény«-nek akár »Magyar Világosság«-nak fordítom a Lumiere de Hongrie címet, a szívárvány hét színét képzelem hozzá, melyen át egy nagyon melegszívű, fiatal magyar tudós, irodalompedagógus lelke sugárzik idegen lelkekbe, hogy a tájékozatlanság ködét oszlassa.”¹⁶

Tudományszervező és népszerűsítő munkája

Hankiss János 1928-ban részt vett azon a történész kongresszuson, ahol az ő aktív részvételével is megalakították a Nemzetközi Modern Irodalomtörténeti Bizottságot, s ezzel megindult a nemzetközi tudományos életbe vezető úton, melyen olyan eltökélten és olyan gyorsan haladt előre, hogy néhány év leforgása alatt nemcsak megismerték, hanem komoly feladatokkal is megbízták. Ügyes és fáradhatatlan szervező képességeinek eredményeként el tudta intézni, hogy az első nemzetközi irodalomtörténeti kongresszust 1931-ben Budapesten szervezhesse meg. S minthogy eközben nem szűnt meg munkálkodni mint a francia irodalom kutatója és közvetítője, 1936-ban megkapta a Becsületrend lovagi keresztjét.

Terjedelmes és változatos életművére tekintve már első pillantásra föltűnik, milyen fontos szerepet kap a folyóirat alapítás és szerkesztés. „*E tevékenységét egyaránt jellemezte az igényesség, a kitartás és nem utolsósorban a gyakorlati érzék, mellyel szellemének ez édes gyermekeit életben tartotta.*” – írta róla Gorilovics Tivadar professzor emeritus a szerkesztésében 1993-ban megjelent emlékkötetben.¹⁷ 1939 és 1944 között egyszerre négy folyóirat élén is látjuk. Hankiss János négy folyóirata közül három, mindhárom a maga módján, „belső szükségleteknek” felelt meg: a tudomány népszerűsítése, a tudomány szervezése és az irodalom eszközeivel a kulturális diplomácia szolgálata.

A tudomány népszerűsítésére a város hathatós támogatásával 1927-ben megindított Debreceni Szemle első számában szerkesztői programját így határozta meg:

¹⁶ VAJTHO László. „Hankiss János”, *Napkelet* 14, 6. sz. (1936): 382–389.

¹⁷ GORILOVICS, *Hankiss János redivivus...*

„A tudományos élet minden ágának minden friss hajtását bemutatni a magyar olvasónak: ez a Debreceni Szemle célja. Közönséget akar nevelni, amely számára a Tudás nemcsak hatalom, hanem lelki szükséglet, mindennapi kenyér. Hasábjain a legkiválóbb magyar és külföldi tudósok találkoznak a magyar közönséggel. A Debreceni Szemle az első magyar egyetemesen tudományos revue...”¹⁸

A folyóirat társszerkesztőjének Milleker Rezső kiváló néprajz és földrajz tudóst nyerte meg. A város vezetése teljes mértékben magáénak érezte és támogatta a folyóirat ügyét és mögötte állt a debreceni egyetem és a főleg egyetemi tanárokból alakult tudományos társaság.

Hankiss János és Milleker Rezső gondoskodott arról, hogy ha már nevesebb külföldi szerzőket nem sikerül biztosítani a folyóirat olvasói számára, akkor magyar szerzők képviseljék a különböző modern európai irányzatokat. Arra pedig kifejezetten hangsúlyt helyeztek, hogy a Debreceni Szemle ne maradjon csupán a város és az egyetem folyóirata. Neves nem debreceni szerzők megnyerésére törekedtek, meglepően szép sikerrel.

A folyóirat nagyobb terjedelmű részét a társadalomtudományi (szellemtudományi) sorozat alkotja, amely képet nyújt a kor tudományos és kulturális kérdéseiről. Klasszikus irodalmi értékek mellett az elemzések tárgya a modern hazai és külföldi irodalom, de fokozott figyelmet szentelt az országhatáron kívül eső magyar irodalomra is. Hankiss János a Szemlében egy külön rovatot hozott létre kedvelt műfajának a Hungaricának. Rendszeresen gyűjtötte őket a francia irodalomból és másokat is ösztönzött erre. A közlések esetében többször használta a Hj és a Hungarus Viator álneveket. A sorozatot bevezető cikkében a következőképpen indokolta:

„Mit írnak, hogyan vélekednek, milyen gyakran emlékeznek Magyarországról és a magyarokról az idegen írók? Sok magyar ember sokszor adta föl ezt a kérdést s – ami a tudomány szempontjából a legfontosabb –: nagyon sokféle oka is volt rá. Nemzeti büszkeség, amely az emlegetések számára, sűrűségére tekint; szellemtörténeti érdeklődés, amely az európai közvélemény lassú és zavaros kiforrását ellenőrzi; romantikus irodalomtörténeti kutatás, amely azt keresi, hogyan kényszerítették rá nyugati írók a keleti Magyarországra a „couleur locale” és az „exotizmus” festői rongyait, hamis ékköveit. Ahhoz, hogy mi most a magyarság idegenirodalmi nyomainak ötletszerű leltározásába fogjunk, a föntebbieken kívül még két, nyomósabb vagy aktuálisabb indítékra volt szükség. Az egyik az a meggyőződésünk, hogy a félreismert magyarnak, aki mindig a maga kárán tanul, most, a külföldi propaganda jelszavának korában, nem árt megtudnia, hogy miképpen ismerték félre a múltban. A másik pedig az a tapasztalat, hogy a sok légből kapott, de jellemzően anekdota mellett az idegen kútforrásokban mindig akad olyan adat, amelynek feltárása, tiszta és hozzáférhető múzeumi szekrényben való kiállítása a magyarságra vonatkozó hazai kutatásnak is hasznára válhatik.”¹⁹

¹⁸ *Debreceni Szemle* (1927): 2.


¹⁹ HANKISS JÁNOS, „Hungarica: A magyarság a külföldi irodalmakban”, *Debreceni Szemle* (1927): 56–58.

50190

DEBRECENI SZEMLÉ

TUDOMÁNYOS
FOLYÓIRAT

1927
JAN.—FEBR.



REVUE DE DEBRECEN
Périodique scientifique; Debrecen, Hongrie.

A tudományos élet minden ágának minden friss halálját bemutatni a magyar olvasónak: ez a

DEBRECENI SZEMLÉ

célja. Közönséget akar nevelni, amely számára a Tudás nemcsak hatalom, hanem lelkiérközséglet, mindennapi kenyér. Hasábjain a legkiválóbb magyar és külföldi tudósok találkoznak a magyar közönséggel. A DEBRECENI SZEMLÉ cikkeinek tárgyát és súlyát tudósokhoz szabja, érdekességét és művészi formáját pedig a legszélesebbkörű olvasótáborhoz. A DEBRECENI SZEMLÉ az első magyar eszteremese tudományos revue.

A DEBRECENI SZEMLÉ páratlan hónapokban szellemtudományi, páros hónapokban természettudományi számot ad.

Különös gondot fordít Debrecen és Keletmagyarország ismeretlen kulturális kincsének feltárására, amelyek nemcsak az egész magyarság, hanem a külföld tudományos közvéleményét is érdekelhetik. Nyíregyháza, Sárospatak, Miskolc, Szolnok, a hajdú-városok s sok más város nagyszerű történelmi, művészeti, könyvészeti értékeit külön számban teszi hozzáférhetővé minden művelt ember számára.

A DEBRECENI SZEMLÉ nem reprodukál, nem közvetít, hanem alkot és irányít. Minden tudományra néve van saját programja, friss reformterve. Figyelő- és szemleirovatok mellett egész csoport, a jövőben egyre szaporodó eredeti rovat lesz bizonyossága sokirányú kezelményezésének.

A DEBRECENI SZEMLÉ szerkesztő: Hankiss János (szellemtudományi sorozat) és Müllerer Részó (természettudományi sorozat). Címük: Debrecen, Egyetem. A kéziratokat az 6 címre kell küldeni.

A DEBRECENI SZEMLÉ mindenhol kapható, ahol újságot vagy könyvet árulnak.

Megrendelni Budapestben, a Studium r.t. könyvkereskedésében (VIII. Múzeum-körút 21.), vagy közvetlenül a debreceni egyetem földrajzi intézete úján lehet (Debrecen, Ferenc József-út 21., III.). Előfizetések befizetése leg-egyszerűbben az 57.799. sz. postafelraképesítési csekk számlán történhetik (Debreceni Szemle, dr. Hankiss János kértve postafelraképesítve).

A DEBRECENI SZEMLÉ július és augusztus kivételével havonként kb. 60 oldal terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára egy évre 16 pengő, fél-évre 8 pengő.

A DEBRECENI SZEMLÉ január–februári számának művelőkéletei: *Mogos György dr. arcképe*. A debreceni *Déri-Múzeum (Haranghy Jenő tollrajza után)*. *Historia Chronologica Panoniac*, címlap (a XVI. századbeli első kiadás rézmetszete alapján).

A DEBRECENI SZEMLÉ harmadik (szellemtudományi) száma március végén jelenik meg. Tartalmából kiemeljük a következő cikkeket: *Csalókat a lélek halhatatlanságáról* (Gulyás Józsefől), *A pedagógia haladása a legújabb időkben* (Terész Lászlóól), *Schiller soófel tőlfanatámsági* (Husz Róchárdól), *A „delektro-roptny” múltja és jelene* (Hankiss Jánostól), *A Viásteria korabeli angol, roptny* (Kunth Emdől), *Modern francia képmásolás* (Földi Béltól), *Olasz jégelöl* (Wallisch Oskártól). — A harmadik szám három képmás mutatja be Scheuchzer svájci földrajzának hatásait Schiller Telliének kilakulására.

A Debreceni Szemle értékét ma nem elsősorban a hasábjain publikált tudományos eredményekben látjuk, hanem abban a törekvésben és módszerben, amelyet a tudományos ismeretek népszerűsítésének szolgálatába állított. A folyóirat a két világháború közötti progresszív művelődéspolitikai szemléletet képviselt, amely elutasította a faj szempontú nép- és történetkutatást, a német befolyás ellensúlyozására szélesebb nemzetközi kitekintést adott, a nemzeti múlt és kultúra hagyományában kereste a lendítőerőt, és helyet adott ellentétes nézetek egyeztetésére. Nagy érdeme, hogy olyan szellemi műhelyt teremtett, amelyből kiemelkedhetett a későbbi magyar tudományos élet számos kiválósága. A Debreceni Szemle utolsó száma 1944 júniusában jelent meg. 1981-ben ismét elindult havi folyóiratként, de csak 8 évig működött.²⁰

²⁰ A folyóirat szellemét 1993-ban támasztotta fel a Debreceni Szemle Alapítvány Kuratóriuma. Az első számban Berényi Dénes elnök beköszöntő sorai is erre utalnak: „*Figyelemreméltó vállalkozás volt a két háború között (1927-től 1944-ig) a Debreceni Szemle folyóirat kiadása, amelynek voltak már előzményei korábban is és feltámasztására is történt már kísérlet a nyolcvanas években [...] Elég erősnek érezzük a debreceni és a szélesebb értelemben vett régió, a Tiszántúl szellemi hátterét, hogy arra támaszkodva éppen a megosztott magyar szellemi életben egy hiánypótló folyóiratot indítsunk. [...] amelyik a kultúra és tudomány egészét (a szépirodalmat kivéve) törekszik átfogni a legszélesebb értelemben vett értelmiség által befogadható színvonalon [...]*” Gunst Péter főszerkesztő mondata még a következőt teszi hozzá: „[...] a mostani

A *Helicon* címmel alapított folyóirat az „irodalom általános problémáival foglalkozó nemzetközi folyóiratként” határozta meg magát (Revue Internationale des problemes généraux de la littérature), és azt is feltüntette, hogy a Commission internationale d’Histoire littéraire moderne szervezet támogatásával jelenik meg, 1938-ban eleve a nemzetköziség igényével jött létre. A tudományos életben szükséges munkamegosztás elkötelezett híveként jelenti ki a Debreceni Szemlében megjelent írásában: „*a tudósok többsége éppúgy szervezetben érhet el a korhoz méltó eredményeket, mint ahogy manapság minden más, nem-művészi jellegű produkciós együttműködés és munkafelosztás révén jön létre.*” Ugyanakkor ez az orgánium nem csupán a nemzetközi tudományosság fórumaként működött, hanem amellett a maga sajátos módján, a Trianon utáni magyar külpolitika bizonyos céljait is szolgálta a kulturális diplomácia eszközeivel. Hankiss több cikke is tanúsítja, hogy ezt a diplomáciát a történelmi helyzet alakulásának függvényében tekintette különösen fontosnak a nemzetek életében, amikor is a diplomácia megszokott eszköztára már nem bizonyul elégségesnek.

A *Helicon* 6 éven át jelent meg és német, angol, spanyol, francia és olasz nyelven közölte a legkülönbébb irodalomelméleti tanulmányokat.²¹ A szerkesztőbizottság tagjai kiváló külföldi tudósok voltak, Hankisst pedig Gerlőtei Jenő debreceni egyetemi magántanár segítette, mint szerkesztőségi titkár.²² A folyóirat munkatársai között találjuk Thienemann Tivadart, Zolnai Bélát, Országh Lászlót, Gáldi Lászlót, Kardos Tibort, Baumgarten Sándort, Reményi Józsefet.

A folyóirat szerkesztőségének elnöksége neves külföldi tudósokból állt, akiknek szintén szívügyévé vált a kiadvány elindítása. A folyóirat témaköre feladatának megfelelően szélesan ölelte fel az irodalomelmélet kérdéseit: irodalmi műfajok, az irodalom és a művészetek viszonya, az irodalmi alkotás szerkezeti felépítésének sajátosságai. Minden szám hozott rendszeres folyóiratszemlét és könyvismertetéseket, az első évfolyamokban kongresszusi beszámolót és híreket is olvashatunk.

Ami a külföldi terjesztést illeti, Hankissnak sikerült olyan kiadót találnia, amelyik mindvégig, vagyis 1944 nyaráig tudta folytatni a tevékenységet. Az Amsterdami Pantheon Verlag vezetője a magyar származású Kollár Kálmán volt, aki idővel tanácsadója és barátja is lett.

Ahogy már említésre került, Hankiss János népművelőnek is vallotta magát, akinek ez egyszerre volt küldetés, illetve mint tudósnek nélkülözhetetlen tapasztalat. Szegedi

vállalkozás a legjobb értelemben kíván a folytatása lenni, az 1927–1944 között Hankiss János és Milleker Rezső szerkesztésében megjelenő orgániumnak.”

²¹ A *Helicon* történetét Szénássyné Ludányi Valéria könyvtáros dolgozta fel, és készítette el a folyóirat repertóriumát: *A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1955 2.* (Kézirat, 1956.)

²² A szerkesztőbizottság elnöke Fernand Baldensperger (Harvard egyetem); alelnökei: Arturo Farinelli (Torino), Julius Petersen (Berlin, Paul Van Tieghem (Párizs). Tagjai: Gustave Charlier (Brüsszel), Herbert Cyzarr (Prága), Emil Ermatinger (Zürich), Wladislaw Folkierski (Krakkó), Raymond Lebegue (Rennes), Theodor Thienemann (Budapest), Oskar Walzel (Bonn).

kollégájának, a nyitott szellemű Zolnai Bélának írta: „a népművelés nagyon régi szerelem és hihetetlenül frissítő és kontrolláló néhány napot havonta egyszerű közönséggel tölteni: sok hermetikus elvonatkozástól, öncsalástól riasztja vissza a kutatót és különösen az elméleti embert.”²³ Ezért vállalta 1939-ben a Magyar Lélek szerkesztését, és – mert felismerte a tömegkommunikációs eszközökben rejlő új lehetőségeket – ezért tartott annyira szívesen rádióelőadásokat.²⁴ Nem véletlenül emelte fel többször is a hangját a debreceni rádió ügyében.

MEG KELL TEREMTENI A DEBRECENI RÁDIÓ LEADÓ ÁLLOMÁST

Hankiss és Milleker egyetemi professzorok hatalmas mozgalmat indítottak a második magyar rádió állomás felállítására

A magyar vidék kulturája friss lendületet adna a rádió műsor programjának — Beszélgetés Hankiss Jánossal, az akció egyik irányítójával

(A Debreceni Újság tudósítójától)

Azok, akik felismerték már a szerephez oly ritkán jutó magyar vidék nagy elhivatottságát s tisztában vannak azzal, hogy az egyetemes magyarság és az általános magyar kultúra érdekében mielőbb felszínre kell hozni a magyar provinciális szunnyadó és eltemetett értékeit, kinézet, mindig hálásan nézik azokat a nemes és nagyvonalú törekvéseket, amelyeket Debrecenben néhány kitűnő társadalmi vezető férfiből álló alakulás folytat abban az irányban, hogy Debrecenben állítsák fel a második rádió adóállomást. Mintegy másfél évvel ezelőtt Milekker Rezső és Hankiss János egyetemi professzorok vetették fel először ezt az ötletet s azóta nemcsak, hogy lankadatlanul, meggyőző eszközökkel dolgoznak a nagy cél érdekében, hanem dokumentumokat is szolgáltatnak az egész országnak, hogy a második rádió leadó felállítására Debrecen a legalkalmasabb hely. A Keletmagyarországi Rádió Társaságból már el is indult egy igen ötletes, egymagában is óriási kulturális jelentőséggel bíró akció, a megalonközvetítések bevezetése, amely kezdeti stádiumában is bizonyágteltelt nyújtott, vagy mondjuk, miniatűr arányokban, de mégis meggyőzően dokumentálta, hogy Debrecen alkalmas műsorból

produkálni egy hatalmas Studio számára is.

A Debreceni Újság—Hajdúföld munkatársának alkalmá volt a debreceni rádió leadó állomás kérdéséről beszélgetést folytatni Hankiss János dr. egyetemi ny. r. tanárral, aki, mint a debreceni kulturális élet minden vonatkozásában, itt is vezetőszerepet visz, agitálásával, széleskörű, curo-

per tudásával és pompás invenciójával, ötleteivel egyik legkiválóbb munkása és vezetője a rádió leadó megszervezésére irányuló mozgalomnak.

Munkatársunk kérésére a beláthatatlan jelentőséggel bíró akció multáról beszélt először Hankiss professzor:

Decentralizáció alapján lehet elérni a rádió leadás tökéletesítését

— Ami a multat illeti, — mondotta — Milekker Rezső egyetemi professzor és én kezdtünk másfél évvel ezelőtt, amely arra irányult, hogy Debrecen rádió leadó állomást kapjon. Nem közvetítő, relé állomásra volt szó, hanem olyan leadóról, amely részben budapesti, részben önálló debreceni műsorból hozna. Országos szempontból is fontosnak láttuk, hogy ezt a leadó állomást Debrecenben állítsák fel. Kőföldön ma már rájöttek, hogy egyetlen műsor nem elégíti ki a rádió közönségét. Lehetőleg minden tartománynak, mint Ausztriában, vagy mint minátnak, minden vidéknek lehet és van olyan mondanivalója az egész ország számára, amit szükséges is, hogy elmondjon. Másodsor, bizonyos az is, hogy a műsorok konkurenciája

egészséges hatással van az egész intézményre.

Mindig abból indultunk ki, hogy a budapesti műsorról meg lehet előldeve a publikum, azonban a legjobb műsor sem tud egyszerre kétfelét adni.

A budapesti rádió vezetősége már gondolt arra, hogy Budapesten csinál egyszerre két műsorból két leadót. Kétségtelen, hogy ez is jobb a semminél, de rosszabb annál, mintha a kormány programjában is érvényesülni kezdő decentralizáció alapján oldanák meg a több műsor problémáját. Ezt az eszmét a város polgármestere is a legnagyobb eréllyel tette a magáévá és a város is többször tett lépéseket az ügy érdekében. Előrelátható volt azonban, hogy az

1943-ban még egy új irodalmi-kritikai folyóirat, a Forrás vezetésére is futotta erejéből. A kiadvány bevezetőjében egy nagyon szép elemzést ad a címválasztásról:

„A szó mágiája«... Nem, ne mondja senki és mi sem állítjuk, hogy egy folyóiratnak lehet olyan címet választani, amely annak hiánytalan programja is. De viszont ne tagadja senki és mi éppen ne, hogy minden szóban sors rejtőzhetik.

²³ 1938. nov. 29 (MTAK Ms 4124/31).

²⁴ Debreceni Újság, 1930. szeptember 6., 51.

Forrás... közvetlenség van benne. ha úgy tetszik első kézből vett tájékozódás, amelyen még érzik a kutató egyéniségének melege, az eredetiségért küzdő író friss akarása.”

Aki a folyóiratnak ma végig lapozza a tartalomjegyzékét, ámulva látja, hogy néhány hivatalos nagyság és a kor befutott szerzői, mint Herczeg Ferenc, Tormay Cecil mellett kik szólalhattak meg. A szerzők között találjuk Szabó Lőrincet, Németh Lászlót, Márai Sándort, Hamvas Bélát, de számos írás jelent meg Mándy Iván, Weöres Sándor, Gulyás Pál és Berda József tollából.

Hankiss János, a kultúrdiplomata

Hankiss professzornak soha nem volt hivatalos diplomáciai missziója (kivéve rövid ideig tartó államtitkársága alatt, amikor külföldön automatikusan vejejárt a diplomáciai státusz). Önkéntes diplomata volt, aki nem egy miniszterhez, nem egy kormányhoz volt lojális, hanem a maga által kialakított „nemzetszerephez”. Ez pedig tartalmában európai jellegű koncepció volt, ami egyébként messze túlmutatott Európán. Mint vendégprofesszor végiglátogatta Európát: 1927–28-ban vendégtanár volt a Sorbonne-on. Előadásokat tartott Ausztriában, Olaszországban, Norvégiában, Belgiumban, Finnországban, Svájcban és Tunéziában. De ennél sokkal több országgal levelezett. Anyanyelvi szintű francia tudása mellett kitűnően beszélt németül, olaszul, spanyolul és angolul. A Párizsi Világkiállítás magyar pavilonjában nemzeti irodalmunk és könyv kultúránk bemutatására Hankiss Jánost kérte fel a kiállítás magyar kormánybiztossága. „*A magyar könyv sugárzása*” címmel futó kiállítás célja az idegen nyelvekre fordított magyar művek és a szép magyar könyvek bemutatása volt. Ő szerkesztette meg a kiállítás katalógusát is (*Le Livre Hongrois*), amelyet a kiállítással egyetemben nagydíjjal jutalmazott a zsűri.

Hankiss kultúrdiplomáciai koncepciója fokozatosan fejlődik ki (első tanulmánya a *Külügyi Szemlében* jelenik meg 1934-ben). *A kultúrdiplomácia alapvetése. Introduction à la diplomatie culturelle* című komoly tanulmánya 1936-ban kerül kiadásra a Magyar Külügyi Társaság sorozatában. A kultúrdiplomácia mibenlétét és jelentőségét négy különböző úton indulva közelíti meg: a külpolitika és a gazdaságpolitika társaként, közvetett diplomáciaként, végül annak eszközeként, hogy az értékfogalom bevonul a politikába a tudomány, az irodalom és a művészet segítségével. Hankiss egyértelműen megfogalmazza, hogy a kulturális diplomácia tartósabb, időállóbb, mint két országnak a rövidtávú politikai érdekeknek alárendelt diplomáciai viszonya.²⁵

Az Erdélyi Szemle tudósítója Szitnyai Jenő interjút készít a frissen kinevezett államtitkárral, aki szobájában fogadja az újságírókat. A cikk „*Itthon népünket akarjuk nevelni*” címmel jelenik meg. A bevezetőben található rövid bemutatás kiválóan összefoglalja

²⁵ SZÉPE, „Hankiss János...”

Hankiss János professzort:

„A debreceni egyetem tudós professzora sokoldalú munkásságával nemcsak országos, de európai viszonylatban is megbecsülést érdemelt ki mind tanítványai, olvasótábora, mind felsőbb hatóságai részéről. Ritka munkabírását méltán csodálták mindenkor. Budapest és Debrecen közötti utazásaikor kis írógéppével, amely elmaradhatatlan társa volt mindig, ott folytatta munkáját a vonaton is, ahol utazása előtt éppen abbahagyta. Éjt-napot egybevető munkaprogramjáról munkatársai, diákjai regéket mesélnek.”²⁶

— *Melyek azok a feladatkörök, amelyek államtitkár úr közvetlen irányítása alá kerültek?*

— Két feladatköröm látszólag nagyon távol van egymástól: az iskolán kívüli népművelés, más szóval a felnőttek oktatása, — illetőleg mint már említettem, a külföldi kulturális kapcsolatok. Mégis közel hozza őket egymáshoz az, hogy az egyik a kultúra legfontosabb belső, a másik a legfontosabb külső frontja. Elvinni a világosságot a legkisebb tanyára is — ez az egyik feladat. Gondoskodni arról, hogy a világosság, ha egyszer fölfénylett, ne kerüljön véka alá, hanem kifelé, külföldre is világítson — ez a másik. Jó kultúrdiplomácia csak úgy képzelhető, hogyha mögötte népi gyökerű, egészséges és sajátos kultúra él. Fontos nemzeti érdek, hogy a legeldugottabb kis falu is megkapja a szükséges kulturális felemelkedési lehetőséget és azt a helyes irányt, amely mind az egyén, mind a közösség szempontjából a legmegfelelőbb.

— *Mi a legsürgetőbb munka a magyar és külföldi kulturális kapcsolatok kiépítése, illetve fejlesztése szempontjából?*

— Feltétlenül szükséges, hogy mihamarabb a külföld rendelkezésére álljon a magyar történelem modern könyve, valamint a magyar irodalomtörténet és az azt kiegészítő antológia. Általában fontos munkatervünk, hogy minél több arra érdemes és a nemzet érdekeit képviselő mű álljon a külföld rendelkezésére. Sürgetően fontos, hogy a háború alatt is minél több szellemi fegyverünk álljon készenlétben, hiszen a magyarság minden tekintetben büszkén állhat a külföld előtt: ezeresztendő eredményeink igazolják, hogy a kis nép is lehet nagy nemzet. A magyar kormányzat megtalálja módját, amint már eddig is megtalálta, hogy jövőben még fokozottabban kiépítse a külfölddel való kulturális kapcsolatainkat és feltárja a világ előtt kultúránk és lelkiségünk kincseit. Itthon népünket akarjuk nevelni, határokon túl pedig bizonyosságot adni az ezeréves magyar kultúra erejéről, sajátos szelleméről, örökkévalóságáról.

²⁶ *Erdélyi Szemle*, 5. sz. (1943): 88–89.

A háború utáni évek: professzorból „könyvtáros”

Hankiss János számára nagyon nehéz idők következnek a háború után. 1945. május 11-én letartóztatják, tizenkét napot tölt rendőrségi fogdában. Hallgatói tanúvallomása alapján szabadlábra helyezik és végül „igazolják”. Jóllehet az igazolóbizottság minden gond nélkül igazolta, a következő tanévre – a szokásostól eltérően – mégsem tölthette be a prorektori címet. Átmenetileg az Egyetemi Könyvtár megbízott igazgatója volt és folytatta – gyakorlatilag egyedül a francia szakos hallgatók képzését, irányította az Olasz Szeminárium munkáját, besegített a német és angol szakos hallgatók felkészítésébe. Hankiss professzor nagy energiával fogott bele a Nyári Egyetem újraindításába is. De a sikeres 1947. évi rendezvényt követően a centenáriumi évre tervezett kurzus szervezése közben mondvacsinált kifogásra hivatkozva Hankiss Jánost kiszorították a Nyári Egyetem vezetői közül.²⁷ 1949 őszén kezdődött meg az idegennyelvi tanszékek elsvasztása: először még szeptemberben *Modern Nyelvek Intézete* néven olvadt össze az angol, francia, német és olasz tanszék, majd novemberben megjelent a rendelet ezeknek a szakoknak, illetve tanszékeknek a szüneteltetéséről.²⁸

1949. decemberével Kovács Mátét kinevezik a debreceni egyetemi könyvtár igazgatójának. December 31-ével az 56 éves Hankiss Jánost nyugdíjazzák. Ekkor siet segítségére az egykori kedves tanítvány és munkatárs Kovács Máté: 1950 áprilisában fölveszi a könyvtár állományába, előbb ideiglenes munkaerőként, majd egyre feljebb sorolva önálló tudományos kutatói beosztásba helyezi.

Hankiss professzor a könyvtár munkatársaként jelentős részt vállalt a szerzetesi, egyesületi és magánkönyvtárak állományának válogatásában és feldolgozásában. Zenei érdeklődésének és zenetörténeti műveltségének és tájékozottságának köszönhető, hogy a pusztulásnak kitétt régi zeneművek, kották megmentésével megalapozta az Egyetemi Könyvtár zeneműtárát. Csúry István a könyvtár egykori igazgatója és Hankiss János kollégája így emlékezik a professzor munkájára:

„...E program végrehajtásához méltó etikai magatartás, ahogy egy professzorviselt munkatársunk nyári hónapjait évről-évre az OSZK pincék kottahegyeinek átforgatásával s a ma már Közép-Európa egyik legjelesebb ilyenmű gyűjteményének számító zeneműtárunk százezres anyagának kibányászásával töltötte.”

1953-ra már létrejött egy részkatalógus a zeneművekről szerzői és decimális elrendezésben, és elindult a zenei szaktájékoztató is. A Zeneműtár hivatalos megnyitására 1958ban került sor.

A válogató, gyűjtő és feldolgozó munka mellett a Szakszervezet felkérésére folyamatosan tartott zenetörténeti előadásokat az egyetemen. A könyvtár évkönyvében jelent

²⁷ KOROMPAINÉ, „Hankiss János”, 86–89.

²⁸ VKM. 1426–35/1949. V. 1. sz.

meg egy jelentős tanulmánya „*A zenemű címe: A kis programzene természetrajzához*” címmel. A tanulmányban azt fejt ki, hogy a kottacímlapnak ikonográfiai jelentése is van. 3000 db különböző kotta címlapjának, címének érdekes, sokszempontú elemzése, rendszerezése adja írásának különleges értékét. Mellékletként a feldolgozott kottákból 100 db kotta címlapjának képét közölte, amely ízelítőt ad a zenei gyűjtemény régi anyagának színes és gazdag állományából. Az egyetemi könyvtárban töltött 9 év alatt Hankiss János igazi könyvtárossá vált: az Egyetemes Tizedes Osztályozás és a szótár rendszerű szakozás összefüggéseivel mélyrehatóan foglalkozott; ezzel kapcsolatos írásainak több változata is megtalálható a DEENK Kézirattárában.

Sokrétű tevékenységei között szerepelt, hogy 1953-ban az MTA megbízásából Liszt Ferenc írásainak kiadásán fáradozott, s 1959-ben meg is jelent *Liszt Ferenc válogatott írásai* címmel. Ő kezdeményezte a könyvtári zene-délutánokat, ilyen alkalmakkor általában ő tartotta a lemezhallgatással egybekötött zenetörténeti előadásokat az egyetemi hallgatóknak és dolgozóknak. A debreceni zenekonzervatóriumban rendszeresen beszélt az irodalom és a zene kapcsolatáról, de a debreceni szabadegyetemen, Budapesten és Sztálinvárosban is tartott operatörténeti előadásokat. Könyvtári munkája mellett ebben az időszakban a kiteljesedő szépírói tevékenysége mellett számos kisebb zenei közleményt írt és jelentetett meg.

Személyisége

Ennek az életpályának az alakulására különösen jelentős hatással volt a történelem is, hiszen Hankiss ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelyik gyermekként még érezhetett valamit a Millenium légköréből, első ifjúságát az ún. „békeidőben” élhette meg a hanyatló, de polgári szemmel biztonságosnak látszó Monarchiában, hogy azután a Nagy Háborút betetőző összeomlás és Trianon megrázkódtatása után, a húszas évek Magyarországának nyomorúságai közepette induljon el azon az úton, amelyet e nemzedék elitjének az Eötvös-kollégiumban ígértek. De ezt a válságot a nagyobbik részük nem beletörődéssel, tétlenül vagy egyenesen reményvesztetten élte át, hanem a tenni vágyás különös lázában, és azt nézte, hogy mit tehet a nemzet sorsának jobbra fordításáért.²⁹ Tudományos működése 25. évfordulóján Kovács Máté így írt mesteréről: „*Hankiss professzor hírnevét és sikerét az magyarázza, hogy benne szerencsésen egyesül az alapos tudós, a jó tollú író, a fáradhatatlan szervező és a rokonszenves előadó a kitűnő tanárral, a kiváló emberrel.*”³⁰ E mögött a mindenképpen tiszteletreméltó teljesítmény mögött egy élet szakadatlan és kitartó erőfeszítése állt, egy olyan emberé, akinek egyetlen tőkéje a szor-

²⁹ GORILOVICS Tivadar, „Hankiss János (1893–1959): Professzor, tudományszervező és -népszerűsítő”, *Gerundium – Egyetemtörténeti folyóirat* 2, 1–2. sz. (2012), 41.

³⁰ Kovács Máté, „Hankiss János professzor tudományos működésének huszonöt éves évfordulója”, *Debreceni Képes Kalendárium* 43, (1942): 79–81.

galommal párosult tehetsége, akinek mindenért saját magának kellett megküzdenie. A háború utáni időszakban, az utolsó békés szemeszterben volt tanítványa Szépe György, aki így emlékezett:

„1949 őszén mindössze hét francia szakos diák kezdhetett meg a tanulmányait, ennek ellenére Hankiss János professzor minden évfolyam-előadását előadóteremben tartotta. Kifogástalan retorikával és nagy pedagógiai érzékkel; hadd tegyük hozzá: olyan belső és külső eleganciával, ami 1949-ben már jóformán elűnt Magyarországról. (...) A félév során a tanításon kívül is sokat találkozhatott egy francia szakos diák Hankiss János professzonnal. Családi teadélutánon látott bennünket vendégül; kijött a sportpályára, ha sportoltunk; s bármikor szívesen vette, ha csatlakoztunk sétájához: akár az egyetemi negyedbe, akár a város központjába menet.”

Egyik hajdani kedves tanítványa, egy szeretetteljesen tréfálkozó levelében azt írta neki egyszer: „[...] olvasgatni szoktam – franciául is –, persze nem abban a tempóban, ahogy Professzor Úr, mert emlékszem, Professzor Úr néha álló helyében elolvasott egy könyvet.”³¹

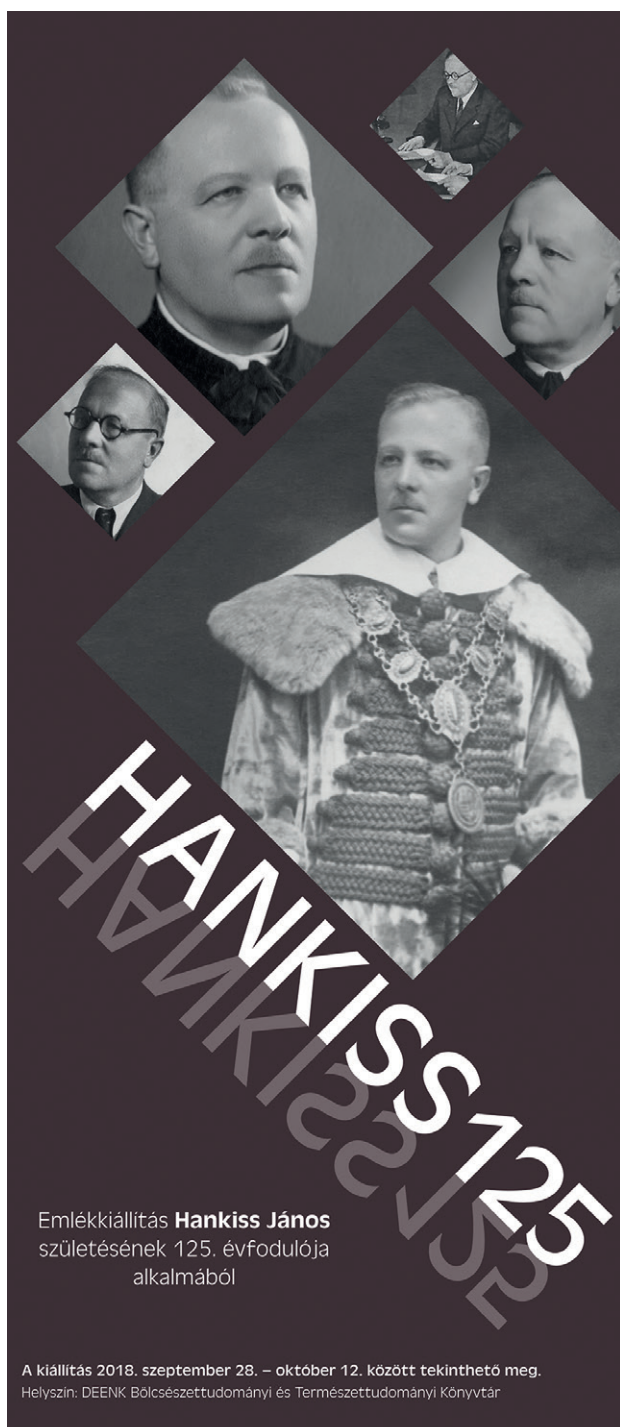
Azoknak az elődöknek sorában, akik a két háború között egyetemünkön az „alapító nemzedéket” alkották, Hankiss János kétségkívül a legkiválóbbak közé tartozott. Ha egy egyetem rangját nem csupán helyi vagy országos tekintélye, hanem nemzetközi ismertsége és elismertsége adja meg, akkor nem vitás, hogy ő tette a legtöbbet azért, hogy az egyetem nevét szerte Európában, sőt azon túl, a világ más tájain is megismerjék. Hankiss János egyetemi tevékenysége, cikkei és könyvei azt bizonyítják, hogy szívvel-lélekkel debreceni polgárrá lett, kötődése az általa sokszor nagybetűs Városhoz (Debrecenhez) nagyon szoros volt. „Nemcsak azzal, hogy itt érzi magát igazán itthon, hanem főként azért, mert gazdag tudományos működése során állandóan gondosan ügyelt arra, hogy minden sajátos debreceni érték szóhoz juthasson.”³² A Debreceni Szemle 1928-as számában írja Hankiss „Debrecennek mindig arra kell törekednie, hogy nélkülözhetetlen, önálló egyéniség legyen a magyar kultúrában. Egyéniség, amely kezdeményezni is tud, a amelynek szavára éppúgy fölfigyelnek, mint ahogy neki is figyelnie kell a többi kultúrváros szavára.”³³

A Bölcsészettudományi Kar 1992-ben határozott úgy, hogy egyetemünkön első ízben tantermet nevez el hajdani tanárainak egyikéről. Hankiss Jánosra nem véletlenül esett a választás, hiszen a kiváló irodalomtudós, a nagy hatású tanár, a folyóirat szerkesztő olyan életművet hagyott hátra, melyet méltán állíthatunk minden oktató és hallgató elé. A tanterem felavatásán emlékezetes beszédet mondott a bölcsészkar akkori dékánja Abádi Nagy Zoltán, a család nevében pedig Hankiss János doktor szólt a szép

³¹ MTAK Ms 5224/41.

³² KOVÁCS, „HANKISS JÁNOS...”.

³³ Debreceni Szemle, 1. sz. (1928): 55–56.



Emlékkiállítás **Hankiss János**
születésének 125. évfordulója
alkalmából

A kiállítás 2018. szeptember 28. – október 12. között tekinthető meg.
Helyszín: DEENK Bölcsészettudományi és Természettudományi Könyvtár

számú közönséghez. 1993-ban Gorilovics Tivadar (a Francia Tanszék volt professzora) szervezésében tudományos ülészak került megrendezésre a Debreceni Akadémiai Bizottság székházában, ahol az előadók Hankiss János irodalomtudományi munkásságáról, nemzetközi tudományszervezői tevékenységéről, a Debreceni Tudományegyetemen betöltött fontos szerepéről és modern filológiai kutatásairól beszéltek. Az előadások szövege tanulmánykötetben is megjelent.³⁴

Bajomi Lázár Endre a Hankiss Jánosról készült Bibliográfia előszavában szintén a professor sokszínű személyiségét emeli ki.

Múlt és emlékezés szorosan összetartozó dolgok. A múlt ugyanis csak az emlékezetben létezik, s csak az a múlt, amelyre emlékezünk. Ugyanakkor nem mindegy, hogy mikor, s nem mindegy, hogy hogyan emlékezünk. Erre kiváló példa fia Hankiss János, aki a „Barangolás emlékek sűrűjében” című kötetében ír gyökereiről, apjáról:

„A jó szülőnél többet aligha kaphat valaki batyujába az égtől... Apa áldott jó lélek volt, tele emberszeretettel és segítőkészséggel. Abszolút pozitív egyéniség, aki hitt az emberekben, nagy magyar volt, mindig is az ország értékeit terjesztette európai útjain. Igazi kultúrdiplomata volt, aki általában egy évben egyszer kétszer kiutazott külföldre és ott előadásokat tartott, barátságokat kötött. Talán másokban való hit és a jóindulat volt legfeltűnőbb tulajdonsága.

Masszív felépítésű férfi, aki képes volt átevezni egy vacak egyevezős csónakkal Bogláról, Lellére és vissza, öt tagú családját ültetve be a csónakba. Emlékszem, milyen nagy erővel vágott neki két fiával a túlsó part hegyeinek: hajóval át Révfülöpre, onnan vonattal Tapolcára, ahol valahogy megszálltunk, aztán neki a hegyeknek, Csobánc iránt (...) Közismert volt, hogy a DEAC futballcsapatában időnként játszott. Rövid nadrágban, magas harisnyában megjelent a futballpályán és beállt a hallgatók közé. Nagy népszerűséget szerzett ezzel a kicsit megmosolygott, de inkább tiszteletet kiváltó szórakozásával.”³⁵

Összegzésül Abádi Nagy Zoltán, a „Hankiss János terem” avatásakor (1992) bölcsész-kari dékán beszédéből álljon itt egy részlet:

„Ma is példaértékű Hankiss professzor úrban az egyetemes műveltség egyébiránt örök, és benne újra megtestesült eszménye. És az európai ember, aki olyan természetesen tudott egyszerre európai lenni és magyar, hogy egyik sem kezdte ki benne a másikat. Mi több, tudta azt, hogy az európaiság is út magyarságunk jobb megismeréséhez: amikor kivisszük magunkat a világba, hogy népünket, nyelvünket, kultúránkat külföldön is megismerjék, saját rejtett vonásaink fognak

³⁴ GORILOVICS, *Hankiss János redivivus...*

³⁵ HANKISS JÁNOS, *Barangolás emlékek sűrűjében* (Budapest: Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2014), 14–15.

feltárulni előttünk – ahogy ő fogalmazott: »a bűvös tükörnek, amelyben kifelé mutatjuk a magyar arcát, van egy befelé fordult lapja is, s ebben világosan kirajzolódnak önmagunk ismeretlen vonásai«. És ne feledjük Hankisst, a kultúrdiplomatát, aki tudta, hogy csak »a kultúra lassan szőtt szálainak tömegével van biztosítva« két nemzet diplomáciai viszonya. [...] Amikor a XI-es termet »Hankiss János Terem«-nek nyilvánítjuk [...], akkor lehetővé tesszük számára, hogy olyan fiatalokra is hatni tudjon, akik meg sem születtek, amikor ő élt. Kegyeletünk jeléül, bizonyos értelemben visszaadjuk neki a katedrát.»³⁶

³⁶ ABÁDI Nagy Zoltán, „A Hankiss János Terem fölvatásán mondott dékáni beszéd”. 1992. szeptember 8., Debrecen. A zárómondat – „visszaadjuk neki a katedrát” – nagy hatású volt a beszéd elhangzásakor. Ekkor ugyanis nem sokkal voltunk az 1989-es nagy társadalmi fordulat után. Hankiss professzor is a kommunista koncepciók áldozata volt: őt is félreállították, elvették tőle a katedrát.